

ПОБОЖНИ СПЕВОВИ НАШИХ ПРЕДАКА

Сажетак: Српска читалачка публика настајала је великим делом на данас заборављеним књижевним делима, због чега су дуго били заборављени и њихови аутори. Како бисмо могли делимично одговорити на питање шта се могло читати на српском језику почетком XIX столећа, овом приликом се подсећамо на наша два стара писца, Викентија Ракића и Милована Видаковића, који су у исто време (1804. и 1805) песнички обрадили једну исту тему, о библијском Јосифу Јаковљевом. Пошто је укратко оцртана културна ситуација тог доба, заједно са интересовањима тадашњих читању наклоњених Срба, ова два спева смештена су у одговарајући историјски контекст. Разматрају се њихове дидактичко-педагошке намере, потом формалне особине спева попут песничког метра (епски десетерац), а осликава се и језичка ситуација, уз нарочито посматрање односа преваладавајућег народног језика и црквенословенског идиома; посебна пажња посвећена је бројним дијалекатским изразима. На крају је дат и рачун о прештампавањима ових спева, што сведочи о њиховој виталности у XIX веку.

Кључне речи: *Прекрасни Јосиф*, Викентије Ракић, Милован Видаковић, побожни спев, десетерац, народни језик, црквенословенски израз.

Шта су стари Срби могли читати на свом језику пре двеста и више година, тамо негде почетком XIX века? У време кад је народа било мање, кад је школа било несравњиво мање, кад је и писменог света било много, много мање? У самој ондашњој Србији, која ће се касније називати Карађорђево, устанничком, о томе једва да је могло бити каквог помена. Свештеник и калуђер – о њима двојици висиле су, о танкој жици, сва култура и цела традиција које су се могле исказати словом, али које су живеле зато пуним животом у два снажна тока – црквеном и народном предању, две некад напоредне, а некад сасвим испреплетене струје, које су жудно очекивале свој увир у нову писану реч. Српска судбина, коју смо навикли звати несретном, хтела је да се народ разаспе у неколико царстава – османско, аустријско, млетачко, потом и руско – и тако сасвим изгуби своје опипљиво средиште, што се показало као опасност и за идентитет и за физички опстанак. Средњоевропски Срби су, после Сеобе, покушали утемељити свој нови живот у свету управо заснованом на писаном слову, свету који је општио књигом, стога је ваљало и да сами савладавају такве вештине, на друкчији начин него дотад. Морали су постати народ који књигом рукује и који влада књигом, и то – не одмичући се никако, или макар не далеко, од своје Цркве. Уосталом, то тада ником није ни падало на памет: Срби, који су у својој побожности увек имали прилично ратничког, знали су у XVIII веку подизати и буне кад би посумњали да им неко дира веру. Тај век,

¹ stevlovi@gmail.com

Аутор је научни сарадник Филолошког факултета Универзитета у Београду и библиограф савјетник у Народној библиотеци Србије. Бави се науком о књизи и националном ретроспективном библиографијом.
– Напомена ур.

столеће пресудних идеолошких прелома у Европи, донеће огромне промене и нама, а то ће се одразити и на књижи и на новој српској литератури. Рекло би се да је код нас створен плодан амалгам из два извора: сретно су се пронашли и препознали традиционални православни култ књиге као свештеног предмета, ћутљивог и речитог носиоца Логоса, култ који су карловачки митрополити, од Мојсеја Петровића и Викентија Јовановића, обрађивали по посебном програму, и са друге стране нововековни европски култ знања и слободних наука, ширен Доситејем. Оба су равноправно, међу Србима Карловачке митрополије, проживели многа десетлећа, сложивши се у међувремену у један облик, чији је садржај био често традиционалан, а одећа модерна, у различитим размерама.

На несрећу – а овде је судбина била стварно несретна – много шта од тога је потонуло, а није смело, потонуло толико дубоко да чак ни специјалисти историје књижевности све до нашег времена нису успели пронаћи све те олупине, још мање извући их на површину. Лоше је кад се књижевни историчар на свом послу осећа као археолог: то значи да је оно за чим трага изгубило сваку везу са садашњим временом, и да је стога по свој прилици мртво, толико мртво да није чак ни за музеј. Но, понегде и понекад ваља започети реанимацију, јер ствари нису увек изгледале онако како се нама данас чини. Зато се и наша духовна, културна историја, у наслеђеном тумачењу, све чешће види као извесна кривотворина сазидана лошим, површним, врло често и непријатељским интерпретацијама. Губици су стога велики, не само квантитативно, него и квалитативно, јер се ради на крају крајева и о питању идентитета: шта о себи мислимо да смо били и шта мислимо да сада јесмо. Томе су свакако криве промене парадигме, које ствари код нас по несрећи коренито мењају, толико да се све оно старо заборави. Једна се одиграла у XIX веку и била је такорећи добровољна; а друга је везана за крај Другог светског рата, и била је наметнута политичком силом. Прва је дакако реформа књижевног језика, писма и правописа, која је на концу довела до тога да данас ни већина средњошколских професора српске књижевности није кадра без големе муке прочитати било шта што је штампано старом ћирилицом, нарочито црквеном, а ни разумети како ваља уколико је славјаносербски идиом израженији; и не само то, него је, због лакомисленог и неодговорног обоготворења простонародњачког начела, дух Јована Рајића, Викентија Ракића, Соларића, Мушицког, постао толико далек као да припадају неком другом народу. Комунистичка револуција је оваква стремљења довела до врхунца декларативним раскидом са свиме што подсећа на националну традицију, било прогоном и маргинализацијом, било идеолошком реинтерпретацијом до непрепознатљивости изворног смисла. Нарочито се то тицало свега што је везано за Православну цркву, схваћену као конкурентску институцију без чијег гушења нема установљења нове вере и производње такозваног новог човека. Тако се догодило да су наши преци, који су се у време о којем је овде реч бавили књигом и књижевношћу, у најбољу руку егзотични експонати какве непосећене изложбе на периферији града. Досад се није десило, вероватно и неће, да се у популарној рубрици под називом „Догодило се на данашњи дан” зачује: „На данашњи дан се родио (или умро) Викентије Ракић” – без обзира на то што су се наши историчари књижевности у последња три десетлећа свесно потрудили да понеке наше старе писце из хроничног, мртвачког сна српског заборавља изведу на светлост дана.

Како бисмо барем још мало помогли себи самима, и како бисмо могли одговорити на питање из прве реченице овог текста – шта су Срби могли читати почетком XIX века – а тиме и представити себи историјску слику нашег народа у изворнијем колориту, решили смо подсетити савременог српског читаоца на један део жанровско-тематске понуде књижевности оног доба, која је за њега свакако типична, али је из колективне културне свести просто ишчезла. То није важно само да би се проговорило о књижевности, него да би се на тај начин видело шта је Србе тог времена могло занимати, како оне који су били

активни читаоци, тако и оне неписмене, који су написано могли слушати из туђих уста. А ти тадашњи Срби Карловачке митрополије, где је православље било начин живота, не само у верском него и у народносном смислу, где су села од петсто становника својим трудом градила цркве какве данас не могу градови од сто хиљада, још увек су се у већини тврдо држали литургије, свих постова и својих древних празника, колико год да их је заплускивао талас терезијанско-јозефинистичких реформи и Француске револуције. И даље су се бринули за то шта ће с њима бити на оном свету, и ту су бригу везивали не само за личне врлине, него на неки начин и за општу судбину народа, који је у туђинској држави, понекад врло непријатељски расположеној, још увек волео мислити о себи као о Новом Израиљу², заветном народу који ће се једном вратити у Земљу отаца. Та мисао о духовној заједници просто се наслеђивала, а појединац је васпитаван да је својим добродетељима достојно представља и даље изграђује. Као што се литургијски живот традиционално одржавао готово на нивоу обавезе (без обзира на формализам који се отуд изродио), тако је било обавезно и хришћанско образовање као основа старијих српских школа, а у државно реформисаним претворило се у течај на којем се савладавао катихисис. Но, вера увек долази у опасност кад се њене истине школски изучавају као што се изучава било шта друго; задавање питања и учење одговора напамет, како се тада радило³, засигурно је остављало срца хладним. Ту је стога морала, као што је увек било, помоћи и књига, али не школска, већ она која би веру уметнички оживотворила. Тадашњи интелектуалци, као и они који су писменошћу функционално овладали, чинећи оновремени средњи сталеж, свакако су се веома занимали за тај вид комуникације, о чему статистички говоре библиографски подаци из XVIII, па и самог почетка XIX века: у његових првих пет година на продукцију српске хришћанске књиге, оригиналне или преведене, отпада најмање четвртина (СБК, 2019, стр. 75–103). Део тога спада у књижевност у правом смислу. Није то време било нарочито креативно, тражила су се и испитивала поетичка решења на преплетима класицизма и сентиментализма, уз већ видљиво учешће народне традиције. Ондашња хришћанска књижевност наслањала се, природно, на све те полове, покушавајући да изрази оно што је могло занимати ондашњег Србина, православног читаоца, и не само то: у складу са општом традицијом хришћанске књиге, као и новим идејним стремљењима, требало је да га неизоставно и подучи, најпре томе како да не изгуби душу.

Духовно поучавање увек је било скопчано са примерима који су могли послужити као готови обрасци, најпре позитивни, а потом и негативни. Стари и Нови завет су незастариве ризнице таквих образаца, чије се кориштење никад није прекинуло: о томе сведочи целокупна традиција хришћанске књижевности, нарочито богослужбене, у којој се непрестано опевавају и призивају у делатну свест читаве галерије личности и догађаја есхатолошког одсјаја, чиме се сва историја и сваки појединац проналазе у једној тачки која свему даје смисао. Нарочито је Стари завет, са својим девтероканонским делом, као грандиозни зборник развијених приповести о односу Бога и човека, био погодан за уметничку обраду, тако и дидактичку. Међутим, он је у литерарном смислу био велика непознаница, за разлику од Новог завета. Наиме, у време кад су Србима ти текстови доступни искључиво на црквенословенском (са изузетком оних не тако бројних који су били кадри читати их на другим језицима), а време о којем је овде реч управо је такво, далеко од тога

² Библијска идеја изабраног народа документована је код Срба још од доба Светог Саве (Благојевић 2000, стр. 147–148).

³ У питању је метод преузет из римокатоличке педагошке праксе. Наш најчувенији и најважнији катихисис XVIII века, који је свој живот, не само међу Србима, него и код других православних продужио до дубоко у следеће столеће, састављен на начелу питања и одговора, јесте свакако *Мали катихисис* Јована Рајића, први пут објављен 1776. године.

да је свака кућа могла имати своје Свето писмо; уосталом, своје црквенословенско издање нисмо имали све до 1804, а пре тога смо се могли користити искључиво рускима. Шта у њему пише, просечан Србин се могао обавестити искључиво ако није изостајао с литургије недељом и празницима, али само што се тиче Новог завета, чији се већи део јавно прочита у тим приликама; наравно, остаје под знаком питања разумевања црквенословенског језика. Но, о садржају Старог завета углавном се није могао извести: из њега се на литургији чита изузетно ретко, што значи у незнатној мери у односу на целокупну његову масу, док је већи део старозаветних паримија увек био везан за празнична бденија; па чак је и то само мали део укупног текста, рачунајући ту и псалме. Другим речима, Стари завет је, иако скривница најзанимљивијих збивања, остајао непознат и неискориштен. Тај недостатак хтела је надоместити хришћанска уметничка књижевност, не мање и сценска уметност.

Почетком XIX столећа у историји српске литературе десила се несвакидашња ствар. Два српска књижевника – један већ постарији, искусан, угледан, а други, двоструко млађи, још увек сасвим непознат – дошли су у исто време на једну мисао: да исту тему обраде на исти начин. Први је био тршћански парох, уважени архимандрит Викентије Ракић⁴, плодан пре свега црквени, и у то време изузетно читан писац (Скерлић, 1967, стр. 122), а други – знатно млађи Милован Видаковић, коме је то био првенац и који ће у историји српске књижевности остати упамћен не толико по самом свом стваралаштву, колико по односу те историје према њему. Обојица су решили да поетски обраде једну од најзанимљивијих и симболички најдубљих приповести Старог завета – приповест о Јосифу Јаковљевом, који се у богословљу Цркве сматра праобразом Исуса Христа, о чему говори и синаксар Великог понедељка (ПТ, 2008, стр. 15–17).⁵ Но, наше писце нису водиле толико дубине православне теологије, колико потреба да Јосифа, кога називају и један и други Прекрасним – по традицији сачуваној у руским књигама, које су највероватније читали (*Житија светих* светог Димитрија Ростовског, чети-минеји) – уметнички истакну као пример савршене целомудрености, која човека на концу доводи до блаженства. Викентије Ракић своје дело посветио је трима земунским дечацима, речима које јасно указују на његову етичко-дидактичку намеру подучавања хришћанској врлини. Прилагођена данашњим језичким обичајима, његова поука гласи:

„Дајем вам за вољу блаженог Јосифа, од којег се не само ви, но и сви вама слични младићи, могу научити ходити путем који уводи у живот вечни. Зато што је целомудреност истинити вођ ка коначној срећи, јер младић који скрене с пута целомудрености и изгуби девственост своју, с тим је све изгубио и постао заробљеник сатанин. Погледајте какву је храброст Јосиф показао како би целомудреност сачувао! Он је знао добро да га, не испуни ли вољу своје господарице, чекају окови и тамница; али Јосиф говори: Све то ја знам и спреман сам трпети, али нећу Богу згрешити. И дотле га је целомудреност узвисила да се од роба попео на високи престо царства египатског” (Ракић, 1804, стр. 5–6).

⁴ Велику заслугу за оживљавање књижевног дела Викентија Ракића имају професори новосадског универзитета С. Дамјанов и Р. Ераковић, који су 2014. код Матице српске објавили његова *Избрана дела*, у оквиру којих је прештампан и спев о Јосифу.

⁵ Приповест о Јосифу заузима простор од 37. до 50. главе Књиге постања.

Слично и Видаковић:

„Узми и пажљиво прочитај ову историјицу, благоразумни читатељу. Наћи ћеш у њој лепих примера који ти могу за корисно руковођење послужити. Видећеш каква осећања љубав родитељска у срцима смртних рађа и како силно она делују. Видећеш Јосифово трпљење у невољама, постојаност врлине, и колико га је узвишеним учинила његова целомудреност. И видећеш на крају деловање Божијег промисла о њему, и како Бог још на земљи добра дела милостиво награђује” (Видаковић, 1805, стр. [7]).

Јасно је да је обојици било стало да омладину увере у то да ће их награда од самога Бога за добра дела стићи већ у овом животу, како би се, с једне стране, предупредила младима својствена лакомисленост и небрижљивост, а с друге стране уклониле сумње које су већ продирали заједно с осталим искушењима просветитељске идеологије. Срећа постигнута на овом свету, поручују они, само је увод у вечно блаженство: Јосифов успон, после многих невоља, на висине тада најмоћнијег земаљског царства представља икону његовог вечног царевања у Небеском царству. Српском јуноши тако се опипљиво показивао смисао живота, и давали му се изгледи да је благополучије надхват руке.

Викентије Ракић издао је своје дело 1804. у Венецији, под такорећи прозним насловом *Житије свјатаго и праведнаго Јосифа прекраснаго*⁶. Исте те године и Милован Видаковић саставља у Новом Саду своје, насловљено *Историја о прекрасном Јосифу*, где му га догодине (1805) штампа познати новосадски издавач и књижар Дамјан Каулици.⁷ Чињеница да Видаковић није својим новцем морао платити веома скупу штампу казује нам да је Каулици имао сигурну економску рачуницу о исплативости тог подухвата, која се морала заснивати на познавању укуса и потреба читалачке публике – очигледно да није било сумње да ће јој се ова тема допасти, без обзира на то што је сам писац био још увек сасвим непознат.⁸ То просто значи да су хришћанске теме привлачиле ондашње читаоце, а тако ће остати кроз знатан део тог столећа (Ераковић, 2008, стр. 266–271). Познато је штавише да је Јосиф Јаковљев и у првој половини претходног века већ код нас постао предмет не само књижевне (додуше необјављене) обраде, и то код Венцловића (Анђелковић, 2011, стр. 269–270), него и фрескосликарске, у цркви манастира Драче (исто, стр. 271–272). Занимљиво је да је и сам Видаковић другом приликом посведочио о популарности ове теме међ млађим нараштајем, јер је она живела и у виду школских играка (Милинчевић,

⁶ *Житіє Святаго и Праведнаго Јосифа прекраснаго*. Сочиненое стіхами Вікентіємъ Ракичемъ Фенечкимъ, Ефимеріємъ церкви Іллурическія, Храма Святаго Спврідона, въ свободномъ градѣ и пристанищѣ Тріестѣ сущія. У Венеціи: при г. Пани Феодосію, 1804.

⁷ *Исторія о прекрасномъ Јосифу*. На стіхове составлена Милованомъ Видаковичемъ. На тѣпъ же издата Г. Даманомъ Каулиціѣ, Новосадскимъ Книгопродавцемъ. Въ Бѣдинѣ градѣ: Печатана писмены Славено-Сербскіа Печатни Кралевскагѣ Всезчилица Пештанскагѣ, 1805.

Као што се види из овде наведених изворних наслова, Ракић је свој спев штампао грађанском, а Видаковић црквеном ћирилицом (мада би се очекивало можда супротно – да архимандрит користи црквену, а свршени студент хуманистике грађанску). Оба су, дакако, писана старим правописом, нестандардизованим али довољно стабилним да би се могле поштовати ортографске законитости, уз употребу знатно већег броја знакова од оног којим данас располажемо, и који су се код традиционално настројених чували наредних шест до седам десетлећа.

⁸ Видаковићева књига има два предговора. Први је посвећен Каулицију као издавачу, којем писац исказује велику благодарност за такво његово дело, износећи чак и неке податке које иначе можда ни не бисмо знали, најпре оне који спадају у националну историју књиге (о томе да је Каулици, као књижар, „с великим трошком” и „неописаним трудом” довозио књиге из Русије), и у Каулицијеву биографију (да је био у то време толико болестан да само мало наде беше остало за оздрављење). Видаковићу је свакако ова Каулицијева помоћ био преломни догађај у његовој тек започињућој списатељској каријери, о чему и сам, у виду наде, говори на крају предговора. Писање оваквих посвета својим добротворима у форми предговора касније ће бити уобичајено код њега.

1995, 19)⁹, што сасвим објашњава и његов избор. Управо стога се може закључити да две готово једновремене књижевне обраде исте приповести нису вишак и да не сметају једна другој, чак и да су, у шта се може сумњати, наши писци знали за намере оног другог. И не само то: осим исте теме, изабрали су и исти песнички облик, који можемо по форми назвати спев, док би се према карактеру садржаја тај спев могао именовати побожним. У европским размерама је овај жанр био одлично познат (и одавна на заласку), тако да је могуће да су се и Ракић и Видаковић могли угледати на неког од, рецимо, немачких или можда руских песника.¹⁰ Зашто су се и један и други определили за стихове? Један од разлога може бити управо угледање; други може бити сугестивност, тј. пријемчивост ритмизованог, стихованог, и нарочито римованог текста; а трећи разлог може бити танка традиција српске уметничке прозе, која се тек у ствари почиње развијати, па није било чвршћег ослоња. Друга ствар је са поезијом: иако ни нововековна српска уметничка поезија још није била стекла право самосталног постојања ни у свету књижевности (у којој је до звања песника први „званично” стигао шишатовачки архимандрит и горњокарловачки владика Лукијан Мушицки (Лесковац, 1968, стр. 152)), традиција усмене поезије је била толико снажна да није претерано рећи да је српској култури била иманентна. То се тиче како високообразованих, тако и потпуно неписмених Срба. Стога је то био најбољи пут утицаја на српски свет. И док Мушицки тих година, а и касније, пева искључиво у античком метру, желећи да на тај начин упути српску књижевност на класичне стазе и да је подигне тако на највише врхове, дотле у народу тече широка и јака бујица лирске и епске песме, једнако сеоске и варошке. Желећи да се обрате свима, најпре младима, а не интелектуално изабраној публици, и Викентије Ракић и Милован Видаковић природно изабирају оно што им је најприсније: епски десетерац, стих који нису морали учити и који им је био усађен у слух. Уосталом, Видаковић је одрастао као сељаче на Космају и као дечак прешао у Ириг, чувен по својој „слепачкој академији”: рекло би се да је тако имао и одговарајући педигре. Наравно, било је епског десетерца у уметничкој поезији и пре њих, њиме је певао, рецимо, Доситеј Обрадовић, и то понекад тако природно да се учини да не само да није прошао целу Европу изучавајући и преносећи владајуће културне моделе тог времена, него као да никад није ни отишао из родног села; не заборавимо ни радо читаног далматинског фратра Андрију Качића Миошића, који још није стекао своје место у историји српске књижевности, иако би то по свом десетерачком епском опусу и његовом садржају свакако морао; а и сам митрополит Стефан Стратимировић, универзитетски образован племић, испевао је једно своје дидактичко дело баш у том стиху (*Љубосава и Радован*, 1800. године). И Ракић је, пре него ће опевати Јосифа Прекрасног, иза себе већ имао своју личну приличну традицију десетерачког стиховања, чак пет спева у том метру (спев о Алексију човеку Божијем из 1798, спев о Сосани 1803, и још два из исте године – песму о победи Црногораца над пашом Бушатијом и повест о разорењу Јерусалима и паду Цариграда, а потом и стиховано житије Светог Евстатија Плакиде и Светог Спиридона Тримитунтског из 1804), што значи да је у то време најискуснији песник тог ритма и побожних тема међу Србима, а надасве то да је био лично заслужан за даље напредовање нашег уметничког десетерачког песништва. Противно популарном мишљењу заснованом на предрасудама

⁹ Чак је нађен и синопсис једне такве драме о Јосифу из средине 18. века (Војиновић, 1995, стр. 29).

¹⁰ Остављамо овом приком по страни питање потпуне оригиналности, тј. увек присутну могућност да се можда у неким случајевима не ради само о угледању, него и о преради/преводу каквог инојезичног књижевног дела, што је иманентно за књижевну поезију тога доба, кад се навођење извора сматрало необавезним, јер се гледало само на ползу коју ће читалац имати. Стога оригиналност ових спева не доводимо у питање, нарочито код Ракића као искусног књижевника; у сваком случају, што се тиче Видаковића, никако се не може оправдати идеја да се ради о „преводу” старозаветног текста, како је једном приликом речено (Брковић, 1995, стр. 19).

и незнању, народна традиција је код наших стваралаца и интелектуалаца, као што се види, била већ дубоко усађена, много пре но се појавио Вук Караџић са својим делом, а уметничка поезија на њој заснована већ се била веома учврстила. То се не тиче само формалне стране, него и језичке: сви ови спевови настали су на народном језику, са већим или мањим учешћем словенске лексике и морфологије, и то у зависности од теме која се обрађује. Није, дакле, ни изблиза тачна предуго одржавана популарна филолошка догма да пре вуковских подухвата једва да је било употребе народног језика у књижевности, нити народних песничких облика; очигледно да нам сав тај неспоразум око језика није био потребан, јер би се он свакако развијао својим логичним смером, као што је било код већине других народа.

У дотадашњој српској књижевној пракси упражњавало се начело триглосије, тј. тријезичности. У равноправној употреби били су црквенословенски, славеносрпски и народни језик, али се водило рачуна да се не мешају, јер су били функционално дефинисани: црквенословенски за богослужбену и црквену књижевност, славеносрпски за литерарну комуникацију образованих, а народни језик за свакодневне писане потребе (Јанковић Миријевски, 2004, стр. 19–22), између осталог за школске уџбенике. Зависило је то и од теме: спев о боју Црногораца са пашом Бушатлијом Викентије Ракић испевао је сасвим у маниру народне поезије и то (иако Сремац) говором који свесно нагиње херцеговачком, без словенског вокабулара и морфологије, али ће у побожним спевовима филолошко стање бити другачије, јер они сами по свом садржају као да природно захтевају одржавање старијих књижевних и језичких слојева, чиме се уосталом чува и веза са црквенословенским предлошцима, што је веома важно за црквено језичко предање. То је карактеристика језика и Ракићевог и Видаковићевог у њиховим спевовима о Јосифу Јаковљевом: њихова основа је народни језик, који је зачињен црквенословенском лексиком и облицима. Тај језик је онакав какав се говорио у Ракићевом родном Срему, у којем је и Видаковић стекао основно образовање; њему је сасвим близак бачки говор, где је овај други школовање и наставио. То се најпре да приметити по дијалекталним особинама које су остале ван књижевног стандарда и које се и данас чују у у говору становника тих крајева („менека” уместо „мене”, „ванка” уместо „ван”, „мету” уместо „метну”, „свезату” уместо „свезану”, „пречекајте” уместо „причекајте”, „премени” уместо „промени”, „ћеду” уместо „ће”, „седу” уместо „седе”, „виду” „изваду”, „молиду”, „напуну” уместо „напуне”, „одрешу”, „потражу”, итд.). По овим језичким карактеристикама оба наша писца били су вуковци пре Вука, јер су се доследно изражавали својом домаћом речју, али им даљи развој стандардизације књижевног израза није ишао наруку због канонизације источнохерцеговачког говора. Видаковић је ту био мање обазрив од Ракића (или, напротив, доследнији), јер није избегавао туђице које су постале дијалектизми и које тачно показују једну од фаза историјског развоја локалних говора („фришко”, „шпацир”, „комплимент”, „парадно”), иако је ту стилистика свакако на губитку (помало је смешно што египатски фараон иде „у шпацир”, или кад Јосифова браћа, ханански сељаци, свом брату „комплимент учине”). Видаковић је у истом стилу без много дилема употребљавао и турцизме („дувар”, „бре”, „хасна”, „пенцер”), којих код Ракића нема, а прибегавао је и анахронистичкој локализацији (браћа Јосифа продају за форинте, док Ракић чува књижевни израз „златице”), придржавајући се и етикеције свог доба при општењу млађих са старијима (Венијамин се, рецимо, оцу Јакову обраћа на „Ви”). Језички колорит народног сремског и бачког говора употпуњава и употреба дијалектизама, попут речи „таки” у значењу „одмах” (код Ракића осам пута, код Видаковића петнаест), „одуд” (одавде), „натрефити” (наићи), „баба” (отац). Посебна је ствар питање фонетике, нарочито гласа „х”, који је у народном говору свих српских крајева био потпуно ишчезао. Пратећи своје регионалне обичаје, и Ракић и Видаковић га често не пишу, или га макар не пишу доследно, али се дају приметити неке законитости: у речима одомаћеним у народној

употреби, он се или увек изоставља или се бележи нередовито (њи[x]ов, њи[x], дођо[x], пазу[x], сиромаш[x], свакојаки[x], сви[x], родни[x]; али зато увек, нпр. „хоће”, „хаљина”, „ходити”), док је у речима књижевног порекла или оним често кориштеним у књижевности (нарочито богослужбеној), као и у именима, његово писање стабилно (Дух, Рахила, Сихем, патријарх, страх, похота, хлеб, худ, хламида, грех, утеха). Та закономерност је нарочито видљива у случају речи из истог корена, од којих се једна користи у народном говору па је „х” испуштено („пре[x]ранити”), а друга у књижевности, због чега се тај глас чува у писању („сохранити” = сачувати). Има и народне замене гласова, па се уместо „х” понекад пише „к” („ктеде”, „задркташе”).

Међутим, као што се захватало у изворне народне ризнице, тако ће се по потреби вадити и благо из књижевних. Библијска тема сама по себи је наметала потребу „узвишенијег” израза, што се по ондашњем језичком схватању решавало употребом црквенословенске или руске лексике, заједно са припадајућом морфологијом. Изгледа да није било лако замисливио писати побожни спев на „чистом” народном језику, јер је тема узвишена, па се то морало показати и језичким уздицањем; уосталом, стандардни проблем је био (и још увек јесте) огроман недостатак одговарајућег вокабулара у њему. Мешавина која на овај начин настаје није сметала нашим писцима ни њиховим читаоцима, напротив, рекло би се да је за њих била природна, али ће избити на зао глас у време снажног таласа понародњачења изазваног вуковским реформама, који ће такве језичке обичаје сасвим проскрибовати, те се данашњем читаоцу они морају неминовно учинити веома чудним. Међутим, рекло би се да је то у великој мери и питање навике, јер да је српска језичка стандардизација кренула неким другим путем, и језичко-књижевно осећање било би свакако другачије. А у то време наши стари писци осећали су се слободним да без ограничења користе речи вековима сачуване у црквенословенском „сокровишту”, које су стога биле и нарочито освештане. Многе су се користиле управо стога што су пружале виши тон, иако је било говорних еквивалената (нпр. „зело” или „весма” уместо „врло”, „паче” уместо „изнад” или „више”, „вина” уместо „узрок” или „кривица”, „скоро” уместо „брзо”, „љубими” уместо „љубљени”, „причина” уместо „разлог”, „повелитељ” уместо „господар”, „сладчајиши” уместо „најслађи”, „хранити” уместо „чувати”, итд.). Но, за неке није било замене, као што је нема ни данас („благообразни”, „целомудрени”, „удобосклоним”, итд.). Утицај црквенословенске литературе био је такав да су наши писци преузимали и готове језичке фразе из богослужбене поезије чистог црквенословенског израза („са славоју”, „своја штедроти”), не одустајући ни од утврђене морфологије која им је због свог порекла била свакако милозвучнија („возљубити”, „вознамерити”, „неиспитајем”), а није је уосталом понекад ни било лако заменити народном; можда им се чинило и да би се ту укорењена значења могла изгубити. А наслеђени звук и текстови црквених мелодија (које су се тада упијале готово са мајчиним млеком) били су тако силни да су и лексички и морфолошки сами улазили у песму, као и звук и фразеологија народних. Зато су се у истом тексту без непријатељства могли сусрести народни деминутив „санак” и старословенско „чувство”; и никоме није сметало што се Јосиф својим најближим сродницима уместо „браћо” обраћа књижевним вокативом „братије”. Додајмо и да је тај старински језички израз, због своје освештаности, имао за обојицу и репрезентативну вредност, што се види по његовом уделу на страницама које претходе самим спевовима. Код Ракића се то примећује већ у самом наслову: иако је дело, као што смо видели, писано народним језиком, наслов носи достојанственост црквенословенског језичког облика („Житије *свјашаго* и *праведнаго* Јосифа *прекраснаго*”). И на Видаковићевој насловној страни појављују се исти елементи у улози стилске репрезентације: он се потписао као „слишатељ поетическија науки”, а књигу је издао Дамјан Каулици, „јему же и посвјаштајетсја”. Све се то могло рећи и народскије, српском морфологијом, али у том случају би узвишеност израза као достојан увод у сам

спев, на коју је српски читалац тог доба свикао, свакако била на губитку. Овим је на њихова дела утиснут печат старине као какво сведочанство о ваљаности.

Вратимо се овде народној традицији. Читаоцу навикнутом на ритам и звучну боју епског десетерца (а таквих је вероватно све мање, јер ово није време које воли приповедање, најмање у стиху) најуспелијим сегментима Ракићевог и Видаковићевог спева учиниће се места која одговарају управо уврженој навици, тј. стандарду епско-лирског израза утврђеном у Вуковим збиркама. Нема их много, нити теку у континуитету, ту и тамо се појаве, али свеједно предсказују оно што ће од наредне деценије полако постајати канонизовани израз народне, а потом и српске романтичарске поезије, и то оног њеног правца утемељеног на народној. Нарочито код Видаковића већ налазимо целе стихове за које бисмо могли помислити да су преузети готови из неке од тих збирки, кад не бисмо знали да им његово дело у ствари претходи („Један другом оком намигују”, „Скочи Јуда ко да се помами”, „Немој, брате, да од Бога нађеш”, „Што ћу чинит, жалосна ми мајка”, „Да б’ од кога, но од моје браће”, „Гди не видим сунца ни месеца”, „Мало време за тим постојало”). Но има ту и места која показују будућност уметничке поезије и већ отворено антиципирају, рецимо, Бранка Радичевића: „Бели свету, сав ми помрачаваш / тиха ноћца, ти се приближаваш / светло сунце, за гору залазиш...” ; „Бели свету, кад ћу те видити? / Светло сунце, кад ћеш ме грејати?”.¹¹ Ова Јосифова тужбалица, као и Јаковљева над окрвављеном Јосифовом одеждом, већ су производ европског сентиментализма, којег је Видаковић и касније у својим романима посрбљавао и пресађивао на наше историјско и културно тло, и тако готово сам створио српску читалачку прозну публику, иако му се све до новијег доба ништа од тога није признавало. Чак су и песме из тих романа стекле независан живот, улазећи у народ у певаном, музичком облику, а потом и у многе штампане песмарице и календаре, најчешће без имена свог аутора. Тако је Видаковић, пошто му је одузет ауторски идентитет, на неки начин постао и прави народни песник.

Оба наша писца су од народне традиције, осим по питању „чистоће” језика, одступили и у томе што су своје епске десетерце римовали, али и то је било у складу са већ постојећим књижевним обичајима. Код обојице је рима парна (римују узастопне стихове), уз видљиву склоност ка форми дистиха. Римовањем је очигледно било планирано постићи естетски ефекат, али то уједно и није јаче место ове поезије. Наиме, рима је једносложна, али сиромашна, јер у већини случајева захвата само последњи слог речи на крају стиха (при чему саме те речи никад нису једносложне), па често и само крајњи вокал (нпр. звезда / јасна), због чега се мелодичност редовно губи, упркос устаљеном ритму, што је у приличном нескладу са данашњим читалачким/слушалачким навикама. С друге стране, и Ракић и Видаковић су успели у највећем броју случајева да се држе задатог метра, а одступања су ретка, било у коначном броју слогова, било у случају недозвољеног померања цезуре иза четвртог слога. Како би се задовољили захтеви стиха, обојица су прибегавали добро познатим песничким поступцима, као што је уклањање вокала задњег слога појединих речи („видећ”, „видит”, „је л”, „ал”), као и неког од унутрашњих, што је иначе и данас сасвим у складу са домаћим говорним навикама („каж’те”, „веж’те”, „остав’те”, „не чин’те”). Овде се неочекивано враћамо питању црквенословенске лексике и морфологије. Неки од проблема ритма решени су управо њиховим активирањем, јер су имали оно што је потребно, слог више или слог мање, како би се сачувао број од десет слогова (нпр. код Видаковића „зверије” уместо „звери”, „вместо” уместо „уместо”, „седам класов” уместо „седам класова”, док Ракић у ту

¹¹ Аутор овог рада је тек при последњој редакцији сазнао за текст В. Милинчевића о Видаковићу, и том приликом схватио да је виђење о антиципирању стихова Б. Радичевића већ тамо било изнето (Милинчевић, 1995, 23–24).

сврху користи, рецимо, варијанте имена Венијамин/Вењамин). Долазило је, због потребе очувања правилног метра, и до десетерцу несвојственог ремећења реда речи (код Ракића нпр.: „Смерт Јакова њена опечали”), па чак и до опкорачења (код Видаковића: „Од то доба браћа му почеше / завидити...”, „Не признају да добродетелни / Јосиф...).

Викентије Ракић и Милован Видаковић нису, како су ствари досад стајале, својим спевовима створили дела трајније уметничке вредности, иако је мање-више јасно да је питање њихове касније рецепције – тачније, заборава у који су пали – у приличној мери ствар онога што смо назвали променом поетичке парадигме (која је била и културног и политичког типа). Српска књижевност у оно време тек је на путевима тражења свог посебног израза осцилирањем између неколико врста наслеђа, најпре црквенословенског и фолклорног, које је све више прожимао утицај европске културе. У нездравом атмосфери сукоба која се на пољу српског језика (а култура је, како су тада многи мислили, имала израсти искључиво из њега) почела стварати у наредној деценији, идеолошка искључивост се, без обзира на много помирљивих, разумних гласова, претворила у стално стање, па је ратничка реторика постала уобичајена у каснијем описивању збивања тих деценија, при чему је „победничка” страна свом „противнику” с приличним успехом наметнула кривицу за „ненародност”, иако се ради о очигледној бесмислици. Јер наши писци су били велики патриоти, што сведочи целокупно њихово дело (Ракић је чак на сам крај спева неочекивано додао и молитву о ослобођењу српског народа од „агарјана” (не гледајући на то да са самом приповешћу о Јосифу она нема никакве везе), будући да је то година почетка Првог српског устанка; а он сам је убрзо за Доситејем Обрадовићем стигао у Београд на место предавача у новооснованој Богословији). Уз то, чињеница је да су ови спевови прилично дуго успели преживети међу српским читаоцима, о чему говоре поновљена издања: Ракићев спев о Јосифу издат је још три пута (1836. и 1843. код Глигорија Возаровића у Београду, потом је његова удовица после 1848. штампала још једно издање), а Видаковићев чак шест пута (1810. поново код Дамјана Каулиција, 1833. код његовог наследника Константина, 1844. издао га је у Београду Стефан Лазаревић, 1868. у Бечу Коста Мандровић, 1885. у Новом Саду Браћа Поповићи, а последње издање је 1908. штампано у Великом Бечкереку). Интересовање које се већ дуже времена поново јавља за њихово дело, другачија тумачења која су потом уследила, већ су у свету науке променила однос према развоју српске културе и њеном вредновању, па се треба надати да ће се коначно и у јавној свести почети полако осипати дуго низани ланац општих предрасуда и неспоразума, а такође и да ће се српском читаоцу тако отворити још један пут ка српској Атлантиди, с надом да ће из њених недара у будућности искренути још много тога важног и занимљивог.¹²

Извори

1. Видаковић, М. (1805). *Исторја w прекрасномъ Іwсифѣ*. Нови Сад; Будим: Д. Каулици.
2. Ракић, В. (1804). *Житије Святаго и Праведнаго Јосифа прекраснаго*, Венеција: Д. Теодосиу.

¹² Овај текст настао је првобитно као предговор новом, заједничком издању спевова о Јосифу Јаковљевом Викентија Ракића и Милована Видаковића, које би требало да се појави у оквиру издавачке делатности манастира Хиландара, што је због околности изазваних пандемијом тренутно одложено. Овде се, до тада, објављује без појединости које се односе на принципе приређивања оригиналних текстова наша два писца.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анђелковић, М. (2011). Прича о Прекрасном Јосифу. *Друштвене кризе и (српска) књижевност и култура*, 263–281.
2. Благојевић, М. (2000). *Историја српске државности*. Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак.
3. Брковић, М. (1995). О првом издању „Историје о Прекрасном Јосифу” Милована Видаковића. *Свеске Матице српске*, 8/28, 18–23.
4. Војиновић, С. (1995). Синописис драме „Јосиф Прекрасни” из 1753. године. *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, 16–17, 27–40.
5. Ераковић, Р. (2008). *Религиозни еп српској ђредромантизма*. Нови Сад: Матица српска.
6. Јанковић Миријевски, Т. (2004). Елаборат о српској азбуци и ортографији. *Прошив Вука*. Београд: Стубови културе, 17–23.
7. Лесковац, М. (1968). *Из српске књижевности, 1*. Нови Сад: Матица српска.
8. Милинчевић, В. (1995). Историја о Прекрасном Јосифу Милована Видаковића. *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, 16–17, 19–26.
9. ПТ (2008). *Посни триод. Светла велика седмица – Сирасна*. Грачаница: Манастир Грачаница.
10. СБК (2019). *Српска библиографија. Књиге. 1*. Београд: Народна библиотека Србије.
11. Скерлић, Ј. (1967). *Историја нове српске књижевности*. Београд: Просвета.

Žarko Vojnović
National Library of Serbia
Belgrade

OUR ANCESTORS' RELIGIOUS POEMS

Summary: The Serbs under the jurisdiction of the Metropolitanate of Karlovci decided upon a different cultural development in relation to those Serbs living in central Serbia, which does not imply that they broke with tradition. On the contrary, they relied, even in terms of literary matters, on their basic heritage of oral and church tradition, which they tried to express by combining the inherited and acquired forms, preserving, at the same time, old contents. As a result, there emerged the religious poem as a literary form. Vikiентије Rakić, as a seasoned writer, and Milovan Vidaković, as a novice, deal at the same time (1804 and 1805) with the same theme of Jacob Joseph, a Biblical figure known also as Joseph the Beloved. It is obviously a result of familiarity with the needs and inclinations of the then Serbian cultural community, who had few works of fiction in Serbian at their disposal. Both authors relied on the already established literary tradition, which the readership of the time found most acceptable, and which demanded that both the epic decasyllable, as a traditional and almost innate poetic metre, and the vernacular, common in the Serbian literature long before the emergence of Vuk Stefanović Karadžić, a fact kept hidden from broad audiences up to date, be used. The vernacular, in concord with the then poetics, is not 'clear' in the sense it is understood today, but is peppered, one might even say enriched, with the Church Slavonic expressions, which is, in the first place, a result of the sublimity of the theme, then of the incomplete scope of the vernacular itself, and, finally, of the reputation of the Church Slavonic language. With regard to both authors, what is of utmost significance is the discussion of dialectal features in the vernacular, which reflect, to a great extent, the linguistic variety of the period, whose bulk is subsequently excluded from the established literary standard. In the end, both poems were well received by the readership, which is proved by a number of editions in the years to follow.

Преузето: 24. фебруар
Прихваћено: 13. октобар